

POVODOM

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 45, godina XXIII
maj, 2018. [str. 5-15]

© Monos 2018

Gračanička lokalna historiografija i njeni korijeni

(Nekoliko bilješki uz 30. godišnjicu knjige
“Gračanica i okolina u NOB-u i Revoluciji”
Esada Tihica i Omera Hamzića)

Mr. Edin Šaković

U povodu 30. godišnjice od izdavanja knjige “Gračanica i okolina u NOB i Revoluciji”, autor daje osvrt na spomenutu knjigu i njen značaj, te daje kratak osvrt na korijene i razvoj lokalne historiografije od konca XIX. stoljeća do 1988. godine. Navedena je knjiga, u svom uvodnom dijelu, po prvi put donijela dosta obiman pregled prošlosti Gračanice i njene okoline, od najstarijih vremena pa do 1941. godine. Uprkos svim kasnijim istraživanjima i spoznajama, te uistinu obimnoj produkciji lokalne historiografije, prezentirane uglavnom na stranicama “Gračaničkog glasnika”, ova knjiga je još uvijek jedina sinteza povijesti Gračanice i njene okoline.

Ključne riječi: Gračanica; Lokalna historija; lokalna historiografija; Esad Tihic; Omer Hamzić; Drugi svjetski rat; socijalistička Jugoslavija; komunizam; monografija; Narodnooslobodilački rat; socijalistička revolucija.

Trideset je godina od kako je okončan i javnosti predstavljen do tada najambiciozniji izdavački poduhvat u Gračanici – knjiga “Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji” Esada Tihica i Omera Hamzića. Svečana promocija knjige, upriličena povodom 7. aprila, tadašnjeg glavnog općinskog praznika, bila je kruna višegodišnjih napora autorskog dvojca, ali može se reći i višedecenijskih nastojanja lokalne zajednice da, po uzoru na druge “komune”, i sama organizira pisanje i izdavanje jedne ovakve knjige.

Historiografska obrada tzv. Radničkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe (NOB), na kojima je tadašnja vladajuća komunistička elita zasnivala legitimitet svoje

POVODOM

vlasti, bila je predmet posebnog društvenog interesa. Osim naučnih i stručnih krugova, zanimanje je za tu tematiku i hronološki okvir iskazivao i golemi broj ostalih autora, najrazličitijih stručnih profila. Rezultat toga jesu na hiljade najraznovrsnijih djela: historijskih, vojnohistorijskih, memoarskih, povijesno-publicističkih, historijsko-literarnih i u svakoj mogućoj kombinaciji ovih žanrovskih odrednica, tiskanih u formi studija, monografija, memoara, članaka i priloga, novinskih feljtona... Jedan dio ove obimne produkcije odnosio se na regionalne i lokalne okvire. Neka je vrsta društvene i kulturne obaveze bila i obrada vlastitoga mjesta, grada ili općine u dotičnom razdoblju, pri čemu su naručioći posla mahom bili predstavnici vlasti i vladajućih društveno-političkih organizacija. Takve knjige su postajale svojevrsnom potvrdom kolektivne javne memorije, te legitimacijom širega ideološko-političkog diskursa.

Gračanica se u ovom pogledu nije izdvajala. Spočetka je tu "prazninu" donekle popunjavala memoarska knjiga "Ozrenski partizanski odred" Todora Vujasinovića, istaknutog funkcionera u vlasti i ratnog komandanta ustanka na Ozrenu, prvi put objavljena 1952. godine (kasnije je štampano drugo i treće izdanje, 1979. godine). No, kako ona govori uglavnom o prvoj ratnoj godini na svega jednom, ograničenom dijelu šireg područja Gračanice, osjećala se potreba potpunije i zaokruženije historiografske ili povijesno-publicističke obrade navedenog razdoblja. Po nekim kasnijim navodima, bilo je više pokušaja realizacije te ideje. Prema podacima sa kojima raspolazemo, znamo da je ideja bila aktualna negdje potkraj 1962. i tokom 1963. godine, kada je Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista BiH Gračanica (OK SK BiH) vodila aktivnosti na prikupljanju, grupiranju, sređivanju

i sistematizaciji različite historijske građe.¹ Navodno je izrada same monografije trebala biti povjerena Dervišu Sušiću, istaknutom partizanskom prvoborcu i književniku, koji je poslije rata između ostalog bio i upravitelj tuzlanskog arhiva, a zatim i Narodne biblioteke. Iz razloga koji su nam za sada nepoznati čitava ta ideja nije realizirana, već se dvadesetak godina kasnije moralo krenuti iz početka.

Inicijativu je ovoga puta pokrenuo općinski odbor partizanske veteranske organizacije – Saveza boraca Narodnooslobodilačkog rata (skraćeno: SUBNOR), u septembru 1982. godine, dok je realizacija povjerena ponovo Komisiji za istoriju OK SK BiH Gračanica, na čijem se čelu tada nalazio Lazo Stevanović. Kroz nekoliko mjeseci, nakon usaglašavanja o projektu i okvirnoj koncepciji buduće monografije, te o finansijskom okviru i pokrivanju troškova istraživanja, izrade i publiciranja, pristupilo se konkretnim poslovima. Odabrani su i autori projekta: Esad Tihčić i Omer Hamzić. Prvi od njih je bio djelatnik Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, istraživač i autor više zapaženih vojnohistorijskih studija, te urednik ili recenzent tridesetak i više takvih izdanja. Kao bivši partizanski borac, oficir JNA, ali i historičar po struci, ujedno zavičajno vezan za prostor sjeveroistočne Bosne (bio je rodom iz Bosanskog Šamca), Tihčić je bio prava osoba za takvu vrstu posla. Njegov koautor, Omer Hamzić, po godinama mlađi, u to vrijeme je u lokalnoj sredini bio već afirmiran novinar i društveno-politički aktivist, poznat i kao čovjek sklon peru, koji se zanimao za starine zavičaja i već ponešto pisao o tome.

Istraživački posao je trajao pune četiri godine. Rezultat je bila prva verzija knjige, naslovljene jednostavno kao "*Gračanica i okolina 1941.–1945.*", koja je data na uvid i

¹ O eventualnim drugim pokušajima, podaci bi se mogli prikupiti u arhivskom fondu Opštinskog komiteta SK BiH Gračanica, koji se danas čuva u Arhivu Tuzlanskog kantona u Tuzli. Za ovu prigodu nismo se upuštali u takva istraživanja.

ocjenu naručiocu projekta, recenzentima, kao i većem broju osoba za koje se cijenilo da mogu dati korisne primjedbe, korekcije, dopune i druge sugestije. Kasnije će i naslov, po želji izdavača i naručioca projekta, biti izmijenjen u ideološki podobniju varijantu: "Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji". Bosna i Hercegovina, kao "Jugoslavija u malom", u tom je vremenu bila slijepa na već evidentne društvene trendove koji su nagovještavali unutarnje urušavanje svih onih "tekovina" na kojima je jugokomunistički poredak bio zasnovan, pa stoga nije zamjeriti jednoj maloj, provincijskoj Gračanici i lokalnim komunističkim vlastodržcima na forsiranju nečega što je već postajalo "ispričanom pričom" u koju je malo ko vjerovao.

* * *

U obuhvatu osnovnog tematsko-hronološkog okvira, dakle tzv. Narodnooslobodilačke borbe i perioda "radničkog pokreta", odnosno djelatnosti "revolucionarnih organizacija" (od 1919. do 1945.), knjiga o kojoj govorimo uglavnom slijedi uobičajene obrasce jugoslavenske historiografije socijalističkog razdoblja, sa svim njezinim slabostima i opterećenjima. Naime, kao i u svim drugim totalitarnim sistemima, historijska je znanost u Jugoslaviji bila nesretna sluškinja režima, zadužena da traga za historijskim utemeljenjem "istina" na kojima je vladajuća elita bazirala svoju poziciju. Tako je i o Drugom svjetskom ratu morala pisati kroz krajnje suženo i duboko ideologizirano motrište ratnog pobjednika, uvijek iznova afirmirajući partizanski pokret i Komunističku partiju kao njegovu vodeću snagu, bez imalo sluha za svu širinu i složenost historijskih zbivanja. Svaki drugačiji pogled bio je kritiziran, nerijetko veoma žestoko, s bolnim posljedicama po autore.²

Stoga je i ova, gračanička knjiga bila nužno opterećena duhom vremena u kome je na-

stajala. Istina, za razliku od brojnih drugih, sličnih izdanja, ona je s onoga užeg stručnog i metodološkog motrišta ipak nastojala ispoštovati osnovna pravila nauke i struke: autori se pozivaju na obimnu izvornu građu, dajući prednost arhivskim izvorima; memoarski izvori su komparirani međusobno ili s dostupnim arhivskim dokumentima, uglavnom su se izbjegla različita pretjerivanja, unošenje emocija, naglašenija subjektivnost i sl. U određenoj mjeri je iskazano i razumijevanje za složenost vojno-političke stvarnosti, što se opaža kroz tretman oružanih formacija poput tzv. Hadžiefendićeve legije. Naime, iako se ova milicijska formacija u skladu s unaprijed zadatim i nametnutim ideološkim obrascima tretira kao "kvislinška" i "neprijateljska", ipak je način na koji autori pristupaju njezinom povijesnom fenomenu u značajnoj mjeri bio korak ispred nekih drugih publikacija tog vremena, u kojima se ta formacija jednostavno promatrala u potpuno istom svjetlu kao npr. ustaše, pa čak je i nazivana "ustaškom legijom" ili "ustaškom milicijom".

U najkraćem, autori nisu mogli izbjeći općem duhu vremena i vladajućim obrascima tadašnje historiografije, zbog čega i ova knjiga obiluje ideološkim i historijski neutemeljenim interpretacijama i zaključcima. Ali uprkos tome, knjiga se ipak odlikuje stručnim i trezvenim pristupom. Stoga je, uz određenu kritičnost prema zaključcima i tumačenjima autora, knjiga "Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji" u okviru svoje osnovne teme još uvijek vrijedna i korisna referenca. Kao takva, ona je prepoznata i u savremenoj historiografiji. Navest ćemo samo jedan primjer: britanski historičar Marko Attila Hoare (koji je obrazovanje stekao na univerzitetima Cambridge i Yale), u svojoj zapaženoj studiji "The Bosnian Muslims in the Second World War: A History", objavljenoj 2013. u izdanju prestižnog Oxford University Press, na četiri

2 Opširnije o tome: Husnija Kamberović, *Najnoviji pogledi na Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini*. U: *Hod po trnju: iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2011., 84 i d.

se mjesta poziva i na ovu knjigu (pp. 74, 189-190, 193 i 252).

* * *

Kada je, međutim, lokalna historija Gračanice i njene okoline u pitanju – ova knjiga je ipak imala daleko veći značaj od obrade samo jednoga historijskog razdoblja. Ima ga, u neku ruku, još i danas.

Naime, koncipirajući svoj projekt, autori su odlučili da pođu od obimnog uvoda i osvrta na razdoblja prošlosti koja su mu prethodila. Iako se kod sličnih izdanja pozornost uglavnom posvećivala razdoblju monarhističke Jugoslavije ili pak Austro-Ugarske (s osvrtom na pojavu tzv. radničkog pokreta, sindikata, te socijalističke, odnosno komunističke partijske organizacije) – u ovom slučaju, obrađena je ukratko cjelokupna prošlost gračaničkog kraja, od najstarijih vremena pa sve do 1941. godine.

Imajući u vidu tadašnji značaj ove knjige, tiraž u kome je štampana i namjeru izdavača u pogledu njezine distribucije, bila je to prilika da se dosta veliki broj Gračanlija upozna sa historijom svoga zavičaja, i to cjelokupnom historijom, a ne samo jednom njenom epizodom čiji je značaj iz ideoloških razloga do beskraja preuveličavan.

Šire čitateljstvo je ovom knjigom moglo spoznati da Gračanica ima duboke korijene koji sežu stoljećima, pa i milenijima u prošlost, da najstariji tragovi ljudskoga života na ovom prostoru datiraju još iz prahistorije, da Gračanica svoj kontinuitet vuče iz srednjega vijeka, da je njen urbani razvoj započeo sa dolaskom Osmanlija. Gračanlije su mogle ponešto saznati i o znamenitim ličnostima u historiji ovoga grada kojih nije bilo u kolektivnoj javnoj memoriji (imena ulica i ustanova su isključivo bila vezana za tzv. "revolucionarni period").

* * *

Historijski uvod ove monografije bio je sinteza dotadašnjih saznanja o prošlosti Gračanice i njene okoline – tačnije, podataka i pabiraka iz naučne i stručne literature u kojoj

su se Gračanica i njena okolina usputno spominjali, rijetkih objavljenih i neobjavljenih napisa nekolicine istraživača prošlosti ovoga grada, odnosno spoznaja koje su ustupili autorima. Na taj način, ova je monografija, odnosno kratka sinteza povijesti Gračanice donesena u njezinu uvodu – zaokružila jedno dugotrajno razdoblje zanimanja za prošlost ovoga područja. Ovim povodom, prigoda je i za kratki osvrt na historijat tog zanimanja.

Razvoj historijskog proučavanja Gračanice i njene okoline može se pratiti negdje od konca XIX. stoljeća, od kada su sačuvani neki od prvih napisa posvećenih prošlosti ovoga kraja. Nije poznato da li je prije toga bilo nekih pisanih sastava koji se tiču ove tematike. Historijska svijest među običnim narodom je bila dosta nerazvijena i plitka, sežući tek po nekoliko generacija u prošlost. Nije bila razvijena predodžba o vremenskoj dubini, a migracije i demografske promjene, kakve su se u pojedinim razdobljima prošlosti, javljale utjecale su na prekid kontinuiteta usmene tradicije. Među narodom su, umjesto toga, živjele različite priče i o starijoj prošlosti, koje su pripovijedale o starim narodima ("Mađarima", "kaurima" i sl.), osnivanju pojedinih sela, o šehitlucima i svatovskim grebljima i sl. Tu spadaju i genealoške predaje. Međutim, takve legende su usmeno prenošene s koljena na koljeno i tek su negdje potkraj XIX. stoljeća po prvi put zapisane.

Istina, treba napomenuti da se vrijedni podaci o prošlosti gračaničkog kraja mogu pronaći u djelima starijih povjesničara iz druge polovice XIX. i s početka XX. stoljeća, poput Saliha Sidki Hadžihuseinovića Muvekita, Vjekoslava Klaića, Muhameda Enveri Kadića, Lajósa Thaloczyja i drugih. Međutim, niti jedan od njih nije posvetio neki rad isključivo Gračanici i gračaničkom kraju. No, od posljednjih godina XIX. stoljeća javlja se nekolicina ljudi iz lokalne sredine koji su o ovome ponešto i zapisali. Godine 1897. učitelj Ibrahim Sarajlić, u to vrijeme na službi u Gračanici, priredio je nekoliko zanimljivih i

vrijednih zapisa o prošlosti i baštini Gračanice i njene okoline, dostavivši podatke Zemaljskom muzeju. Sličan dopis je uputio i njegov kolega Miloš Krestić, koji je službovao u Boljaniću.³

U isto to vrijeme, mjesni paroh u Boljaniću, Mitar Popović, također je iskazivao interesa za proučavanje starina. U pravoslavnom duhovnom listu "Bosansko-hercegovački istočnik" objavio je nekoliko članaka, u kojima se bavi raznim starinama, pretežno mjestima sa karakterističnim nazivima Crkvina ili Crkvište, na kojima su se zapažale ruševine građevina, prikupivši narodne legende o njima. Opisao je ruševine u Boljaniću, Karanovcu, Brijesnici i Stjepan Polju, koje je tumačio kao ostatke starih pravoslavnih bogomolja, iz srednjeg vijeka ili prvih godina osmanske vlasti, a na nekim lokalitetima, u Brijesnici i Stjepan Polju, je čak i kopao, odujivši nalaze koji su mu se svidjeli u svoju crkvu. Vrijednost njegovih napisa jeste u tome što spominje i opisuje lokalitete koji su do danas uglavnom uništeni i devastirani; slabost je, međutim, u tome što su opisi najčešće konfuzni, uz to i tendenciozno protumačeni. Članci su, naime, prožeti srpskim nacionalno-romantičarskim zanosom, a osim toga – nisu ni autentični, jer je istaknuto da su "prerađeni po opisu" od strane uredništva, zbog slabe pismenosti samoga Popovića.⁴

Inače, kada je ozrensko područje u pitanju, valja napomenuti da je u austrougarskom razdoblju nastalo i nekoliko članaka i priloga o manastiru Ozren. O ovome manastiru su

pisali: mitropolit Sava Kosanović, ozrenski iguman Timotije Vitanović, Đorđe Stratimirović, Vasa Stakić, arhimandrit Ilarion Ruvarac i drugi, a njihovi radovi su objavljivani u listovima i časopisima od "Bosanske vile", "Javora", "Istočnika", "Sarajevskog lista", pa do *Glasnika Zemaljskog muzeja*, kao prvog bosanskohercegovačkog naučnog časopisa. Zanimljivo je da su neki od autora tih radova iskazivali zavidnu kritičnost i ozbiljnost u svom poslu. Tako je još 1887. godine Vasa Stakić doveo u pitanje "narodna predanja" o tobože srednjovjekovnom porijeklu manastira Ozrena, kao i drugih manastira sjeveroistočne Bosne, dokazavši da su ta predanja, u stvari, produkt XIX. vijeka, vremena srpskog nacionalnog buđenja, u kome su epski pjesnici poput Filipa Višnjića svojim stihovima opisivali zamišljenu "nemanjičku" starinu, što se među narodom širilo posredstvom Vukovih izdanja, te popova i narodnih učitelja.⁵ Isti odnos je imao i arhimandrit Ilarion Ruvarac, koga mnogi nazivaju "rodonačelnikom srpske kritičke historiografije". On je veoma studiozno obradio natpise i zapise o manastiru Ozren, određivši godine patosanja manastirske crkve, te izrade živopisa (1587., tj. 1609.), da bi zaključio: "A kada je i u kom je vijeku sagrađena Ozren-crkva i ko je osnovao manastir Ozren u Bosni, ja to ne znam, jer nijesam našao do danas nikakvog pismenoga pomena ili zapisa o tom; a na tako zvano predanje narodno, koje uprav i nije predanje, već dosjetka kojekakvih neznalica i nadri-knjiga, ne polažem baš ništa".⁶

3 Te njihove zapise priredio je Hajrudin Ćurić, te ih objavio u "Oslobođenju", a isti tekst je ponovo objavljen u prvom broju „Gračaničkog glasnika“ (Gračanica 1996.).

4 Mitar Popović, *Nekoliko starina u gračaničkom kotaru*. Bosankohercegovački istočnik, X (1896.), 1-2, 36-39; *Jedan stari običaj i srpske starine*. Bosankohercegovački istočnik, X (1896.), 10, 377-378; *Starine u gračaničkom kotaru*, Bosankohercegovački istočnik, XI (1897.), 7-8, 290-291. *Pričanje o manastiru Ozren*. Bosankohercegovački istočnik, XI (1897.), 12, 468-469.

5 Vasa Stakić, "O manastiru Ozren". *Bosanska vila*, II (1887.), 13, 1887., 198-199; up. isti, "O manastiru Vožućoj", *Dabro-bosanski Istočnik*, III (1889.), 21-22, 337.

6 Ilarion Ruvarac, *O natpisima u Ozrenskoj crkvi i o živopiscu popu Strahinji*. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IV (1892.), 4, 293-301.

Razdoblje austrougarske vrijeme je rađanja bosanskohercegovačke arheologije, ali su velika, sistematska iskopavanja uglavnom zaobišla širi gračanički kraj. Izgleda da je ovdje ipak bilo nekih rekognosciranja i evidencije spomeničke baštine: na to nas upućuje podatak o postojanju 35 srednjovjekovnih stećaka na području gračaničkog kotara, kojeg 1895. saopćava Ćiro Truhelka, arheolog i kustos Zemaljskog muzeja.⁷ Godine 1907. slučajno je pronađen i sačuvan vrijedan arheološki nalaz – ostava eneolitskih bakrenih sjekira, koje je obradio i objavio ponovo Truhelka.⁸

Vrijedi spomenuti i etnološku studiju Emiliana Lileka, profesora historije na sarajevskoj Velikoj gimnaziji i Šeriatsko-sudačkoj školi, koja se bavi vjerskim starinama, odnosno pučko-religijskom i duhovnom baštinom naroda Bosne i Hercegovine.⁹ Lilek je podatke prikupljao putem većeg broja terenskih saradnika, uključujući i učenike kojima je predevao. Među njima je bio i izvjesni “Kadić iz Gračanice”, koji je dostavio dosta podataka, vezanih za vjerske običaje, kulturne lokalitete i narodna predanja gračaničkog područja. Ne znamo pouzdano o kome se ovdje radi: mogao bi to biti i Hasan ef. Kadić, koji je studirao na Šerijatsko-sudačkoj školi (završio je 1899.), a možda i Bahrija Kadić, kasnije doktor prava i ugledni odvjetnik, koji je pohađao sarajevsku gimnaziju.

* * *

U razdoblju monarhističke Jugoslavije već je bilo obrazovanih Gračanlija koji su pisali i objavljivali u tadašnjoj štampi ili pak izdavali vlastite rasprave, brošure i knjige, ali

malo njih je iskazivalo zanimanje za prošlost svoga mjesta. Tek u ponekim od tih napisa nailazimo i na podatke zanimljive i za povijest Gračanice: Ali Riza ef. Prohić, vrhovni šeriatski sudija, u jednoj svojoj raspravi iz 1931. godine osvrće se na posljednje godine osmanske vlasti i period austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine na području Gračanice, a također i Prvoga svjetskog rata, ilustrirajući nekim primjerima dobrosusjed-ske odnose i toleranciju između muslimana i inovjeraca u ovome gradu.¹⁰

Ipak, neki od najznačajnijih radova tog perioda nastali su iz pera ljudi sa strane. Velike zasluge za lokalnu historiju Gračanice imao je Šefik Bešlagić, koji je u Gračanici službovao kao učitelj od 1930. do 1935. godine, istaknuvši se ujedno u društvenom i kulturnom životu. U tom vremenu zabilježio je usmeno narodno predanje o Ahmed-paši Budimliji, graditelju glavne gradske džamije, sahat-kule, hamama, javne banje i niza drugih objekata u gračaničkoj čaršiji – historijskoj ličnosti koja je za Gračanicu ono što je Gazi Husrev-beg za Sarajevo ili Turali-beg za Tuzlu. Prikupljenu građu i podatke pisмено je prosljedio čuvenom istraživaču i historičaru Hamdiji Kreševljakoviću, a ovaj ih je iskoristio u dvije svoje studije (o javnim banjama, te o sahat-kulama u Bosni i Hercegovini) – oba puta se pozivajući na Bešlagića. Prva od spomenute dvije Kreševljakovićeve studije objavljena je u Beogradu već 1937. godine, uz drugo izdanje tiskano 15 godina kasnije, u Sarajevu.¹¹ Rad o sahat-kulama, pak, objavljen je 1957. godine.¹²

7 Ćiro Truhelka, *Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne*. Glasnik Zemaljskog muzeja, VII/3, 1895., 337.

8 Ćiro Truhelka, *Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini*. Glasnik Zemaljskog muzeja, XIX/1, 1907, 61-62.

9 Emilijan Lilek, *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*. Glasnik Zemaljskog muzeja, VI/1, 1894., 141-166; VI/2, 259-281; VI/3, 365-388 i VI/4,

10 Ali Riza Prohić, *Šta hoće naša muslimanska inteligencija?* Sarajevo: Štamparija O. Šehić, 1931.

11 Hamdija Kreševljaković, *Hamami (javna kupatila) u Bosni i Hercegovini: 1462-1916*. Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda: Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva, sv. 23. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1937. = *Banje u Bosni i Hercegovini (1462-1916)*. Sarajevo: Svetlost, 1952.

12 Hamdija Kreševljaković, *Sahat-kule u Bosni i Hercegovini: prilog za studij konzervacije*. Naše starine, IV/1957, 17-33.

Od zanimljivijih radova nastalih u tom vremenu, koji se dotiču i područja Gračanice, treba spomenuti članke dr. Riste Jeremića,¹³ Rize Muderizovića,¹⁴ Hamdije Kapidžića,¹⁵ Fehima Spahe,¹⁶ Đoke Mazalića¹⁷ i nekih drugih autora. No, posebno se izdvaja članak Mehmeda Handžića, jednog od najvećih bošnjačkih alima tog doba, koji je bio i bibliotekar Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu. Pregledajući veći broj rukopisnih djela, koja su u ovu biblioteku stigla iz Gračanice, Handžić je ustanovio postojanje Hadži Halil efendijine biblioteke u Gračanici iz druge polovice XVIII. stoljeća.¹⁸ Objavivši rezultate u kalendaru "Gajreta" za 1940. godinu, Handžić je stručnu i kulturnu javnost upoznao sa jednom novom, do tada nepoznatom javnom bibliotekom osmanske doba u Bosni.

Iz burnog razdoblja Nezavisne države Hrvatske (1941.-1945.) vrijedi osobito spomenuti biografsko-memoarske priloge o dvojici Gračanlija – čuvenome Hadži Hasan ef. Hadžiefendiću Hadžikadiji, te malešićkom muhtaruru Ibrahimu Šaki, koje je napisao ču-

veni bošnjački književnik i kulturni djelatnik Edhem Mulabdić. Prilozi su objavljeni u kalendaru "Narodne uzdanice" za 1945. godinu,¹⁹ u istome svesku u kojem se iz pera Mustafe Mujagića pojavio članak o Omer Atif ef. Bahtijareviću, glasovitom kotarskom predstojniku i velikom prijatelju narodnog prosvjećivanja, koji je potkraj XIX. stoljeća službovao i u Gračanici, ostavivši dubokog traga u narodnom pamćenju.²⁰

* * *

Nakon Drugog svjetskog rata intenziviralo se proučavanje gračaničke prošlosti, posebno tokom 1950-tih godina, koje su bile osobito plodno razdoblje. Tada su objavljena još dva značajna rada Hamdije Kreševljakovića: u jednome od njih doneseni su podaci o gračaničkoj sahat-kuli, a u drugom o srednjovjekovnom gradu Sokolu.²¹ Ove stare utvrde u jednome od svojih članaka doticao se i Đoko Mazalić,²² kao i poznati medievist Marko Vego,²³ a kasnije i čuveni arheolog Đuro Basler.²⁴ Poznati srpski antropogeograf Milenko S. Filipović tih godina je objavio etnološku

13 Jeremić, Risto (1922), *O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti*. Glasnik Geografskog društva, sv. 7 i 8, Beograd, 141-157

14 Riza ef. Muderizović, *Biografija Mulle Mestvice i korespodencija Murad-kapetana Gradaševića iz 1818.-1819. godine*. Glasnik Zemaljskog muzeja, XLIV/2, 1932, 69-83.

15 Hamdija Kapidžić, *Dva priloga istoriji Bosne i Hercegovine*. Gajret, XIX/1, 1938., 6-7.

16 Spaho, Fehim: *Pobune u tuzlanskom srezu polovicom osamnaestog vijeka*. Glasnik Zemaljskog muzeja, XLV/2, 1933, 71-76.

17 Đoko Mazalić, *Kratak izvještaj o ispitivanju starina crkava manastira Ozrena, Tamne, Paprače i Lomnice*. Glasnik Zemaljskog muzeja, L/2, 1938, 95-109.

18 H. Mehmed Handžić, *Biblioteka Hadži Halil-efendije u Gračanici*. Kalendar "Gajret" za 1941., Sarajevo: "Bosanska pošta", 1940.

19 Edhem Mulabdić, *Hadži Hafiz Hasan ef. Hadžiefendić*. Kalendar "Narodna uzdanica" za 1945. godinu. Sarajevo, 1944., 180-182; isti, *Merhum Ibrahim Šako*. na istome mjestu, 188-190.

20 Mustafa Mujagić, *Omer Atif ef. Bahtijarević*. Kalendar "Narodna uzdanica" za 1945. godinu. Sarajevo, 1944., 185-186.

21 Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*. Naše starine, I/1953., 22; isti, *Sahat-kule u Bosni i Hercegovini: prilog za studij konzervacije*. Naše starine, IV/1957, 25. Dodatne podatke o Sokolu Kreševljaković je objavio u radu: *Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom upravom, II/1951, 1952., 168.

22 Đoko Mazalić, *Kračići članci i rasprave. Gdje je ležao grad Glaž?* Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, IV-V, 1950., 230-231; isti, *Tešanj*. Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, IX, 1953, 19-20.

23 Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost, 1957., 105 i 42 (Gračanica).

24 Đuro Basler, *Stari gradovi u Majevcu i Trebovcu (Sokol, Srebrenik, Teočak)*. Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, IX/1972, 57-64.

studiju o stanovništvu Ozrena,²⁵ a kasnije će se pojaviti i rezultati njegovih istraživanja na prostoru Trebave. Filipović i Mazalić su, prije toga zajeno, kao koautori, objavili i veoma značajnu studiju o manastiru Ozren,²⁶ u kojoj su demistificirali prošlost ovog spomenika, odbacili sve predaje o njegovom srednjovjekovnom porijeklu kao neosnovane, te zaključili da nije stariji od druge polovine XVI stoljeća.²⁷

Uporedo, spašeno je i u ruke stručnjaka došlo i nekoliko vrijednih arheoloških nalaza s područja Gračanice. Za to je osobito zaslužan tadašnji predsjednik Sreskog narodnog odbora Asim Dževdetbegović, kao čovjek koji je volio i cijenio starinu. On je od mještana sakupljao informacije i slučajne nalaze, obavještavajući o tome nadležne institucije. Zahvaljujući Dževdetbegoviću, stručna je javnost saznala za eneolitsku ostavu Vranovići i pojedinačni nalaz iz Džakula, zatim brončanodobne ostave Boljanić i Monj, kao i Pašalići, a osobito važno je bilo i otriće brončanodobne nekropole Barice u Gornjoj Orahovici, koje je sistematski iskopavao Borivoj Čović, inače jedan od najvećih arheologa tog doba ne samo u Bosni i Hercegovini, već u ovom dijelu Europe.

* * *

U narednom se desetljeću, 1960-tih godina, po prvi put javljaju i neki domaći ljudi, Gračanlije koji su pored zanimanja za prošlost i ljubavi prema starini po prvi put nešto i zapisali, te zapisano i objavili. Prvi među njima je bio hafiz Ibrahim ef. Mehinagić, umirovljeni šerijatski sudac i glavni imam u Gračanici. Još prije Drugog svjetskog

rata on se javljao u tadašnjoj muslimanskoj štampi, vlastitim radovima i prijevodima. Kasnije, pored islamske periodike, objavljuje i u ozbiljnim naučnim časopisima – *Prilozima za orijentalnu filologiju* i *Analima Gazi Husrev-begove biblioteke*. No, za nas je ovdje bitan njegov doprinos istraživanju historije Gračanice. Mehinagić je, naime, važio za dobrog poznavaoa povijesti i baštine ovoga grada. Tako je u jednom nekrologu (objavljenom u povodu smrti gračaničkog vjeroučitelja H. Mehmed ef. Hafizkadić, 1961. godine duboko zaronio u prošlost, donijevši niz vrijednih genealoških i biografskih podataka o više porodica i znamenitih pojedinaca.²⁸ Ipak, još vredniji i značajniji doprinos je dao opširnim izvještajem, kojeg je sastavio na molbu Odbora islamske vjerske zajednice Gračanica 1967. godine.

Ovaj izvještaj, koji je prosljeđen Starješinstvu Islamske vjerske zajednice u Sarajevu, 25. VIII. 1967. godine, predstavlja jednu pravu malu sintezu prošlosti Gračanice i njene okoline, od najstarijih vremena do iza Drugog svjetskog rata, sa mnoštvom podataka iz kulturne historije i vjerskog života muslimana od kraja 19. stoljeća. Mehinagić je u njemu zabilježio veliki broj sjećanja, kako vlastitih, tako i svojih kolega, zatim drugih podataka iz usmenih izvora, kao i vrijedna narodna predanja koja su do danas skoro potpuno utonula u zaborav. Izvještaj – na svojih 40 gusto kucanih stranica – obiluje faktografskim materijalom i bio je nezaobilazan izvor podataka svima koji su pisali o starijoj prošlosti Gračanice.²⁹ Podatke iz njega

25 Milenko S. Filipović, *Ozrenjaci ili Maglajci. Etnološki prikaz*. Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, VII, 1952, 337-374.

26 Milenko S. Filipović – Đoko Mazalić, *Manastir Ozren*. Spomenik SANU, CI/3., Odjeljenje društvenih nauka, 1951., 89-124.

27 O manastiru Ozren pisali su i kasniji autori, poput Zdravka Kajmakovića (1971.) ili Borisa Nilevića (1990.), a pojavila se i jedna posebna monografija u izdanju Zvorničke eparhije (1986.).

28 Hafiz Ibrahim Mehinagić, *Merhum Hadži Mehmed ef. Hafizkadić*, Glasnik VIS, XII, 1961., 4-6, 238-239.

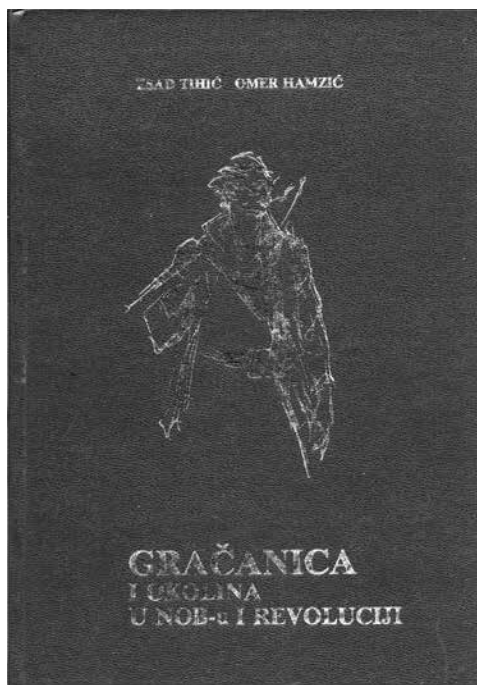
29 Izvještaj je tek u novije vrijeme objavljen na stranicama ovog časopisa (br. 25, 2008., priredio: mr. sc. Rusmir Djedović).

crpili su i autori monografije “Gračanica i okolina u NOB i Revoluciji”.

Vrijedi spomenuti i obilaskе terena, te prikupljanje podataka o starijoj prošlosti gračaničkog kraja koja je tokom 1960-tih godina poduzimao Ambrozije Benković, župnik u Lukavcu. Dugo godina on je sakupljao građu o povijesti svoje župe, ali i starije prošlosti katoličke zajednice širega područja sjeveroistočne Bosne. Smrt ga je spriječila da svoje djelo dovrši i konačno uobliči, ali su njegove posthumno objavljene bilješke o terenskim istraživanjima, između ostalog, i na gračaničkom području više nego zanimljive.³⁰ Benković je obišao i opisao neke lokalitete (u Stjepan Polju i Brijesnici), a dio podataka je prikupio od mještana. S Mehinagićem je bio poznanik, a osim interesa za starine i sklonosti ka pisanoj riječi, obojicu ih je povezivala slična sudbina: i jedan i drugi su bili vrhunski intelektualci koji su, progonjeni i šikanirani od režima, skromno i tiho djelovali u dubokoj provinciji.³¹

* * *

Sedamdesetih godina su nastavljena arheološka istraživanja gračaničkog kraja, za što je u najvećoj mjeri zasluga Branka Vajića, arheologa-amatera i zaljubljenika u stariju prošlost, inače istaknutog prosvjetnog radnika i vrijednog javnog djelatnika. Vajić je duži niz godina neumorno obilazio teren, prikupljajući građu o arheološkim nalazištima, te se angažirao na organiziranju stručnih istraživanja. Njegovim zalaganjem, organizirana su višegodišnja arheološka

iskopavanja na lokalitetu Korića Han, gdje je otkriveno bogato nalazište iz neolita. Iskopavanje je vodila Milica Kosorić, arheologinja iz Muzeja istočne Bosne u Tuzli, koja je ispitivala još neke lokalitete na području Gračanice (gradine Vuknić i Gućicu kod Gračanice, te Arnautsko brdo u Gornjoj Orahovici, otvorena naselja u Kakmužu i Skipovcu itd.).³² Iz istog vremena potječe i najstariji datirani arheološki nalaz s šireg gračaničkog područja – paleolitsko oruđe staro nekih 40.000 godina, slučajno pronađeno u Maloj Brijesnici, prilikom radova na izgradnji ce-

30 Ambrozije Benković, *Tuzlansko područje negda i sada. S posebnim obzirom na vjerske prilike. (Opus posthumum)*. Županja – Đakovo: dr. Jakov Benković, 1971. Najviše podataka o Gračanici nalazi se u poglavlju “Petstogodišnjim tragom prošlosti”, te priloženoj karti s označenim arheološkim lokalitetima i starinama (90-110.)

31 Zanimljiva je jedna bilješka zapisana na koricama Takvima za 1969. godinu, koji potječe iz Mehinagićeve lične biblioteke: “Preč. Ambrozije Benković – kad me je 12.-8.-68. posjetio – dao mi je iz svoje knjige slijedeći podatak: da je godine 1762. kuga harala Bosnom tri godine dana; zatim da je 1783. opet harala Bosnom i da je ovaj puta od nje umrlo dvadeset hiljada katolika i preko stotinu hiljada pripadnika drugih vjeroispovijesti. Grač. 12.-8.-1968., Hf. Ibr. Mehinagić.”

32 Rezultati objavljeni u: Milica Kosorić, *Praistorijska naselja na području Spreče*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XIII/1980., 103-116; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom II; Sarajevo: Zemaljski muzej, 1988., 105-109.

ste Doboj – Tuzla. Nalaz je obradio i objavio Đuro Basler.³³ Branko Vajić je i sam napisao i objavio nekoliko članaka, u listu “Delegatski bilten” koji je svojevremeno izlazio u Gračanici. Ti članci su uglavnom kraći, namijenjeni najširoj javnosti, a obrađuju pojedine starine i zavičajne zanimljivosti.³⁴ Također, Vajićevim zalaganjem istražena je i povijest židovske zajednice u Gračanici: tog posla se, iako je već bio u dubokoj starosti i narušena zdravlja, prihvatio mr. Samuel Elazar, poznati istraživač kulturne historije – inače Gračanlija po rođenju.³⁵

Godine 1975. u izdanju sarajevske “Svjetlosti” pojavila se studija poznatog historičara-osmaniste dr. Adema Handžića, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*.³⁶ Prvi dio ovoga djela, zasnovanog na do tada nepoznatoj izvornoj građi, obrađuje povijest šire tuzlanske okoline, odnosno sjeveroistočne Bosne u prvim desetljećima osmanske vlasti, donoseći i obilje ranije nepoznatih podataka o Gračanici i gračaničkom kraju. Tri godine kasnije, izašao je drugi dio knjige “*Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*”, koju je napisao Mehmed Mujezinović. Autor u njoj posvećuje dosta mjesta i Gračanici, objavivši i neke epitafe.³⁷

U tom periodu započinju i etnološka istraživanja užeg gračaničkog područja, koja poduzima i obavlja Salih Kulenović, tadašnji

kustos-etnolog Muzeja istočne Bosne. Već 1975. objavljuje rezultate istraživanja u Sokolu,³⁸ a devet godina kasnije i u Skipovcu.³⁹ Dio tada prikupljene građe objavio je kasnije, a na etnološkim odlikama gračaničkog kraja je i doktorirao.⁴⁰

Tokom osamdesetih godina, nakon odlaska u penziju, istraživanjima prošlosti Gračanice intenzivnije se posvetio i prof. Osman Delić, pedagoški savjetnik. Osobit interes on je iskazivao za osmanski i austrougarski period. U Orientalnom institutu Delić je načinio fotokopiju fragmenata sidžila gračaničkog kadije s kraja XVIII. vijeka, dokumenta od velike historijske važnosti čiji je original kasnije, nažalost, nestao u paljevini ovoga instituta, uslijed agresorskog granatiranja 1993. godine. Neki od Delićevih radova su kasnije objavljeni na stranicama “Gračaničkog glasnika”, a neki su do danas ostali u rukopisu. No, Osmanu Deliću je pripala i čast da prvi objavi jednu historijsku monografiju o Gračanici: knjigu “*Sto godina narodne osnovne škole u Gračanici*”, koja se pojavila 1986. godine, uz značajan jubilej gračaničke prosvjete.

Iste, 1986. godine, kao svojevrsan “nuprodukt” istraživačkog posla koji je obavljao skupa sa Esadom Tihićem, Omer Hamzić je u koautorstvu sa Ešrefom Čurićem, novinarom i publicistom, izdao monografiju “Bi-

33 Đuro Basler, *Paleolitsko nalazište na Krčevini u Maloj Brijesnici kod Gračanice*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XII/1978., 5-7.

34 Među člancima se izdvaja “Rimski novac u Gornjoj Orahovici”, *Delegatski bilten*, IV, 56, 27. XI. 1980., 7. Dosta rukopisa, bilješki i druge građe ostalo je u Vajićevoj zaostavštini, danas u Zavičajnoj zbirci u Gračanici, koju je Vajić nakon odlaska u penziju faktički utemeljio i volonterski vodio.

35 Samuel Elazar, *Građa za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XV/1984., 129-143.

36 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo: “Svjetlost”, 1975.

37 Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, II – Centralna i istočna Bosna, Sarajevo: “Veselin Masleša”, 1978.

38 Salih Kulenović, *Etnografska istraživanja u selu Sokolu kod Gračanice*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XI/1975., 87-107.

39 Salih Kulenović, *Prilozi za etnološku monografiju Skipovca*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XV/1984, 103-127.

40 Na osnovu Kulenovićeve disertacije nastala je i knjiga: *Gračanica i okolina: antropogeografske i etnološke odlike*, Gračanica: Grin – Tuzla: Muzej istočne Bosne, 1994.

ljezi slobode”, koja je govorila o partizanskim spomenicima na području tadašnje općine Gračanica.

I, konačno...

Godine 1988. pojavila se knjiga Esada Tihića i Omera Hamzića, čiji je uvodni dio na stotinjak stranica (što je blizu jedne trećine knjige) ponudio tadašnjim Gračanlijama, ali i generacijama koje dolaze objedinjenu priču o prošlosti ove lokalne zajednice.

* * *

Punih je trideset godina prošlo od pojave ove knjige i prve sinteze gračaničke povijesti u njoj. U međuvremenu, došlo je do urušavanja i sloma komunizma, raspada Jugoslavije i agresije na Bosnu i Hercegovinu, događaja koji su utjecali i na gledišta u odnosu na vlastitu historiju, te percepciju vlastite prošlosti i lokalnog identiteta. U najtežim danima, kada se vodila bitka za opstanak na ovim prostorima, u lokalnome ratnom listu “Biljeg vremena” objavljivani su članci koji su bliže osvjetljavali pojedine aspekte prošlosti ovoga kraja, iz pera Rusmira Djedovića, Osmana Delića, Tajiba Nurikića, Omera Hamzića i drugih. U tom ratnom vremenu pojavila se i etnološka monografija dr. Saliha Kulenovića o Gračanici, da bi prve poslijeratne godine svjetlo dana ugledao i “Gračanički glasnik”.

Od tada, pa do danas, teško je i sumirati koliko je kroz ovaj časopis i radove njegovih saradnika o Gračanici istraženo, napisano i objavljeno. Ali, uprkos tome, jedan sintetski pregled svega toga u ovom trenutku još uvijek nedostaje. Nama koji smo upućeniji u povijest ove lokalne zajednice do danas su se često obraćali građani, novinari, studenti učenici, tražeći neku knjigu ili neko djelo u kome mogu – na jednome mjestu – pronaći

najosnovnije podatke o Gračanici i njenoj okolini, od najstarijih vremena do novijega doba. U takvoj situaciji, ne preostaje nam ništa drugo nego ih uputiti na uvodni dio knjige “Gračanica i okolina u NOB-u i Revoluciji” – čak i danas, trideset godina od njezina objavljivanja.

Umjesto zaključka, može se konstatirati da je izrada jedne nove monografije, jednog objedinjenog sintetskog prikaza povijesti Gračanice i gračaničkog kraja – danas već potreba.

Summary Local historiography in Gračanica and its roots

The author gives a short review of the book “Gračanica i okolina u NOB i Revoluciji” on the occasion of the 30th anniversary of the publication of the aforementioned book, as well as an assessment of the significance of this publication and the development of the local historiography from the end of the XIX century until 1988. The introductory section of this book was the first publication that brought a serious and detailed account of the history of Gračanica and surrounding areas from the earliest periods to 1941. In spite of all recent research and insights and the voluminous production of the local historiography which was mostly represented on the pages of the “Gračanički glasnik”, this book still represents the only synthesis of the history of Gračanica and the surrounding area.

Key words: Gračanica; Lokalna historija; lokalna historiografija; Esad Tihić; Omer Hamzić; Drugi svjetski rat; socijalistička Jugoslavija; komunizam; monografija; Narodnooslobodilački rat; socijalistička revolucija.